

Hak Ettiğim Değeri İstiyorum! Bir Film, Bir Kitap

Ekim 2022

*Yurt dışında doğan ancak yurt dışında yaşamaya sıcak bakmayan canım Oğluma
Doğum günün kutlu olsun 😊*

Almanya'da yaşayan iki azimli insan iki farklı türde eserle, Cem Kaya *Aşk, Mark ve Ölüm* (2022) adlı belgesel filmiyle Özcan Mutlu ise *Almanya Nasıl Vatan Oldu?* (2022) adlı editör çalışmasıyla, bir zamanlar göçmen olan Türkiyeli insanların kendine özgü müziğini ve başarılarını görünür kılıyorlar. Gerek yönetmen gerekse editör, biyografi-otobiyografi karma bir çalışmayla [ic grup](#) üyelerinin ayna benliğini taçlandırırken Alman ve Türk toplumunda da hak ettikleri değeri görmek istiyorlar.

Film

Başka kentte yaşayan kızım, "Anne, çok güzel bir film var. Lütfen izle¹, seninle film hakkında konuşmak istiyorum. Zaten izlerken, seni hep yanımda hissettim" dedi. Eleştirel bir zihne sahip bu genç insanın değer yargılarına çok güvenirim. Önerdiği film, [Cem Kaya](#)'nın yönetmenliğini yaptığı orijinal adı *Liebe, D-Mark und Tod/ Aşk, Mark ve Ölüm* adlı belgesel film, vizyona girdiği 2022 yılında 72. Berlinale Panorama Belgesel-İzleyici Ödülü'ne layık görülür. Cem Kaya'nın belgeseli, aslında artık göçmen olmayan göçmenlere, kendisi de bir göçmen olanın bakış açısından fakat oldukça farklı bir pencereden, ülke olarak da sadece Almanya'ya odaklanıyor. Kaya, Almanya'daki Türkiyeli ekonomik mültecileri; 1961'lerden itibaren dinledikleri müzik türü, onlar için yapılan beste ve güftelerin kaydedildiği kaset ve plaklar, bunları seslendiren sanatçılar, yıllar içinde oluşan müzik grupları, dinleyici kitlesi, müzik sektörü gibi çok farklı bir bakış açısından ele alıyor. Yönetmenin başarısı, bir taraftan müthiş bir sabırla gerçekleştirdiği arşiv çalışmasına, diğer taraftan bu yekûn içinden takdir edilecek ve oldukça kristalleştirilmiş bir belgesel film oluşturmasına dayanıyor.

Türk İmgesi

10. yy'da başlayan Haçlı Seferleri'nden 17.yy'daki Viyana Kuşatması'na ve günümüze kadar Avrupalılar Türkiyelileri eserlerine ve incelemelerine konu ederler. 20. yy'da bu ilgiye artık [Türkiyeli araştırmacılar](#) da ortak olur. Söz konusu ilginin 21. yy'da da

¹ Cem Kaya, kendisiyle yapılan (aşağıda linkini verdiğim) röportajda, filmi izleyenlerin başkalarına da filmi önerdiklerini paylaşıyor. Fuayede, filmi izleme motiflerini sorduğum kişiler, filmi beğendiklerini ve ikinci kez geldiklerini ifade ettiler. Okurken gülümsemeden geçemedim.

devam ettiğini, araştırmasını Almanya'daki gurbetçi işçilerin müzik anlayışı ile sınırlayan *Aşk, Mark ve Ölüm* ile gurbetçi gençlerin başarılarına dayandıran *Almanya Nasıl Vatan Oldu?* adlı yayın gibi eserler kanıtıyor. Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçü, yurda kesin dönüşler ve gurbette yerleşik yaşam, göçmenlerin çocukları ve torunları gibi çeşitli açılar, yani 60 yıllık göç geçmişi [edebiyattan](#) sosyolojiye, siyasetten ekonomiye, psikolojiden dilbilimine kadar çeşitli disiplinlerce bilimsel çalışmalara temel oluşturuyor. Yazılı belge ve bilimsel çalışmaların ulaşmadığı geniş hedef kitlelere ise yönetmenliğini Tefrik Başer'in yaptığı *40m² Almanya* (1986), Hark Bohm'un yönettiği 1988 yapımı *Yasemin*, Fatih Akın'ın yazıp yönettiği *Duvara Karşı* (2004), Nihat Durak'ın yönettiği *Kapı* (2018) gibi sinema filmleri ulaşıyor. Cımbızlayarak seçip paylaştığım bu görsel çalışmalar dışında televizyon için çekilen ve Sherry Hormann'ın yönetmenliğini üstlendiği *Nur eine Frau/ Sadece Bir Kadın* (2019) gibi sayısız TV-filmler ve [Bir Bavul Umut](#) gibi halk danslarının tiyatro ile harmanlandığı görsel sanatlar göçmenliğe, gurbete ve oradaki sorunlara dokunuyor.

Türkiyeli araştırmacılar ve sanatçılar kendilerinin bir parçası olarak gördükleri ancak kültürel açıdan artık büyük ölçüde melez bir topluluğa dönüşen gurbetçilere, sosyolojideki ifadesi ile iç gruba² sayısız eserlerde odaklanmaktalar. Bu tür yaklaşıma *ayna benlik* denir, yani 'içinde yer aldığı ve kendini özdeşleştirdiği toplumsal grubu (genelde olumlu) değerlendirme' olarak ifade edeceğimiz, kendini ve iç grubunu tanımlamaktır³. 1976 Almanya doğumlu ve tam anlamıyla bir iç grup üyesi olan yönetmen Cem Kaya'nın [Aslı Ildır ve Ekrem Buğra Büte](#)'ye verdiği zevkle okunacak röportajda ve filmin jeneriğinde perdeye aktarılan listede, beş yıl süren meşakkatli arşiv taramasının boyutu somutlaşmakta. Günlük yaşamlarında olduğu gibi Almanca ve Türkçe karma dil kullanımının hâkim olduğu belgesel filmde işlenen, sadece arka planı göçmenlik olan bir müzik tarihi değildir. Yönetmen, 1961'den itibaren başlayan işçi göçünü yeni arşiv görüntüleri ve pek çok kişinin bilmediği veya unuttuğu Ford firmasında Türk işçilerinin grev kararlılığı gibi görsel kayıtlarla müzik kültürü

² Avrupa'da faşizmin hayat bulduğu 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan zulümden, soykırımdan ve toplama kamplarındaki işkencelerden 'zamanında' kurtulanlar - **tarihte gerçekleşen ve hâlâ yaşanan katliamlardan farklı olarak** - yaşadıklarını bilimsel temele oturtmak üzere özellikle sosyolojik ve psikolojik araştırmalara yeni boyutlar kazandırdılar. Hitler Almanya'sından kurtulan bilim insanları 1940'lardan itibaren ABD'ye iltica ederek sosyal psikolojide bilim dünyasına önderlik yaptılar. Sosyologlar; azınlık ve çoğunluk grupları hakkında, iç dinamikleri ve farklı gruplarla ilişkileri bağlamında yüz yüze görüşmeler, gözlemler ve hazırlanan yazılı testlerle deneysel sonuçlar elde ettiler. Aynı anda sayısız iç gruba sahip her bir birey ([iç grup ve yığın](#) ayrımına dikkat ederek kişinin kendini özdeşleştirdiği cinsiyet, medeni hal, üretime katılma biçimi, ikamet koşulları, hobi ve siyasi görüş gibi özelliklere dayalı) aidiyet duygusu ve kitle psikolojisi bağlamında siyasi, ekonomik ve sosyal etkiler ve olgular ışığında incelendiler. Toplumsal önyargıların eğitimdeki önemi için bkz. [Akbulut 1994](#).

³ Diğer bir grup araştırma veya sanat eseri, yukarıda ifade edildiği gibi aidiyet duygusu beslemeyenlerin örneğin Almanların, Fransızların, İtalyanların ve benzerlerinin Türkiyelileri 'dış grup bakış açısıyla' konu etmesidir. Dışarıdan birilerinin bizlere tuttuğu bu ayna, yabancı bakış açısını oluşturmaktadır (Fremdbild). Yabancı/ötekinin bakış açısı, ayna benlikten farklı olarak daha eleştirel ve olumsuzluklar içerebilmektedir. Türkiyelilerin, Almanların Türkleri değerlendirme tutumlarını araştırması ise 'ötekinin veya [dış grupların biz hakkındaki görüşünü](#)' yansıtır (fremdes Eigenbild). Bizim ayna benliğimizle (Eigenbild), yabancı bakış açısı uyuşmayabilir, örtüşmek zorunda da değildir.

bağlamında nostalji nüanslı ama coşkuyla yansıtmaktadır. O yıllarda başlayan ve gurbetçi müzik dinleyicisinin gösterdiği ilgi doğrultusunda plak sektörü (sonraki yıllarda da kaset) satışlarının müthiş artması ve sanatçıların sahne ücretinden çok bahşış almaları Kaya'nın ve sanatçıların özellikle üzerinde durduğu konulardır.

Toplumsal Gelişmeler ve Müzik Anlayışı

Belgeselde, bildiğimiz pek çok sorun veya konuya yeni bir dokunuş gerçekleşiyor. Dikkatli izlediğimizde müzisyenlerin yaşanmış bitmiş değil, içinde buldukları 'çaresiz' duruma ağıt yaktıklarını saptıyoruz. Arşiv görüntüleri, bazı göçmen işçilerin beraberinde saz götürdüklerini anımsatıyor. Anlaşılan saz, gurbetteki ilk yıllarda terapi işlevi üstlenmiş ve sazla Anadolu gurbet türkü geleneği yeni motiflerle sürdürülmüş. Dar çevrelerde tanınan sanatçıların besteleri de, Yüksel Özkasap'ın satış rekorları kıran plaklarının besteleri de vatan özlemini ve gurbetteki şok edici deneyimleri içermekte. Ancak ikinci ve üçüncü göçmen kuşaklar kendilerini break dans, öfke dolu rap ve hip hop gibi Avrupa kültür odaklı müzik tarzı ve yeni müzik enstrümanları ile ifade etmekte. Cem Karaca'nın sürgün yıllarında Almanca öğrenecek kadar yurt dışında kaldığı ve benzer motiflerle Almanca şarkı sözü yazıp seslendirdiği, filmin akılda bıraktığı özel karelerden birini oluşturmakta. Belgesel filmin hoş karelerinden bir diğeri de jeneriğin sonuna saklanmış. Perdeye yansıtılan ilk görüntü, saz virtüözü İsmet Topçu'nun bir hayali. Belgesel, bu hayali son karede belli ölçüde gerçekleştiriyor. Sabırla belgeseli son karesine kadar izleyen seyircinin tepkisi ise coşkulu bir kahkaha.

Aktarılan bu geniş müzik yelpazesine rağmen belgeselde bir eksiklik hissedilmekte. Belgeselde Kürtçe müziğe yer verilmemiş. Bilindiği gibi Anadolu'dan giden işçilerin büyük çoğunluğunu Kürtler oluşturmuş. Yurt dışında anadilini özgürce konuşan birinci göçmen kuşak Kürt aileler, dillere karşı önyargılı yaklaşmayan bir toplumda, çok dilli yetişen çocuklarda anadili ile birlikte kültürlerini de sürekli kılmışlar. Başta düğünler olmak üzere müzik sektöründe de zamanla Kürt müziği belirleyici olmuş. Etnik kültürlerine yönelik araştırmalar gerçekleştiren eğitilmiş Kürt müzisyenlerden Mikail Aslan, Ahmet Arslan, Nilüfer Akbal, Ali Tekbaş, Dilan Top gibi pek çok sanatçı ve müzik grubu, son 30 yıldır hem gurbetçilerden hem de Türkiye'deki müzik severlerden geniş bir hayran kitlesine hitap etmektedirler.

Yazının girişinde, kızımın önerisini dile getirmiştım. Çünkü ben bir gurbetçi çiftin çocuğuyum. İki farklı zamanda, toplamda on iki yıllık Almaya geçmişime rağmen Cem Kaya'nın belgesel filminde paylaştığı müziğe dair birçok süreçten uzak kaldığımı

fark ettim. Bazı müzik türleri, ailemin müzik zevki ve benim müzik tercihim nedeniyle yaşamımıza girmedi. Örneğin, ailem gurbet ağıtlarından çabuk ayrılıp Âşık Mahsuni Şerif dinler oldu; ben ise Pink Floyd, The Beatles, Suzi Quatro ve hatta Elvis Presley hayranıydım. Bizim gibi Almanya'dan 1973 ekonomik krizini takip eden yıllarda yurda kesin dönüş yapan gurbetçiler bu belgesel filmde anlatılan müzik tarihinden ancak Yüksel Özkasap'ın plaklarından haberdardır. Büyük spor salonlarında bin kişilik davetlilerle gerçekleşen düğünleri de gönderilen resimlerden bilirler. Düğün sanatçılarının elektronik saz ve gitarla icra ettikleri Anadolu halk müziğinin yerini, genç kuşaklarda Avrupa menşeli müzik ve dans akımlarının aldığı da basın yoluyla öğrenirler. Bu birbirinden çok farklı akımların temsilcilerinden her iki ülkede en çok iki isim hafızalarda kalır: Derdiyoklar ve Cartel.

Cem Kaya'nın tarihi arka planı ile müzik belgeseli bir tekzip, bir düzeltme ve bir artı değer ortaya koyma özgüvenidir. Çünkü Almanya'daki göçmenlikten yerleşik yaşama geçenlerin yaşamlarında hep olumsuzluk yok, başarı ve eğlence de var.

Otobiyografiler. Biz Varız ve Başarılyız

Türkiye asıllı Alman parlamenter Özcan Mutlu'nun 2021 yılında Almanca yayınladığı *Wie Deutschland Heimat wurde* adlı eserde ve bazı [web sitelerinde](#) gözlemleneceği gibi çoğunluğu ikinci kuşaktan insanlar haklı olarak biz varız ve başarılyız demektedirler. Son on-on beş yıldan beri geleneksel anlamda 'vatan' anlayışını reddeden ikinci jenerasyon, kendilerini ülke kimliği ile değil Hannover belediye başkanı Belit Onay ve hukukçu Mehmet Gürcan Daimagüler gibi 'hemşerilik' olgusuyla tanımlamaktadırlar:

"İstanbul'a dönmek mi? Bunun benim için anlamı 'evimden ayrılmak'tı. Benim yurdu Goslar'dı, her ne kadar İstanbul'u çok sevsem de, hiçbir şekilde buradan ayrılmak istemiyordum (Onay, s. 58)."

"Almanya benim memleketim değil. Türkiye benim memleketim değil. İlle bir memleketim olacaksa, orası Niederscheiden'dir (Daimagüler, s. 91)."

Almanya'da mesleklerinde isim yapmış, içlerinde Onay ve Daimagüler'in de yer aldığı yirmi yedi insanın mini otobiyografilerinde, çıktıkları başarı basamaklarının güzergâhını Özcan Mutlu, otobiyografileri gruplara ayırdığı *Yola Çıkmak, Yükselişe Geçmek, Öne Geçmek, Direnmek ve Varmak* alt başlıklarda kodlamış.

Almanca baskısına Alman Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier'in önsözü eşlik ederken bir yıl sonra Çağlar Tanyeri ve Hulki Demirel'in [Almanya Nasıl Vatan Oldu?](#) adlı Türkçe çevirisine Doğan Grubu Onursal Başkanı Aydın Doğan'ın giriş yazısı da eklenmiş. Kitabın sonundaki *1961 İşgücü Anlaşması* ve kitapta geçen bazı kavramların açıklaması olan *Sözlük* otobiyografileri tamamlamış.

Başta Özcan Mutlu olmak üzere her biri kendi mesleğinde çok başarılı, Alman toplumunda isim yapmış özgüvenli 27 birey, *Almanya Nasıl Vatan Oldu?* adlı eserde ailelerinin gurbetteki çalışma koşullarını, erken sorumluluk aldıkları zorlu çocukluk yıllarını ve Alman birinin destek veya teşviki⁴ ile eğitim yıllarını ve meslek yaşamlarını en fazla dokuz sayfada aktarmış. Her bir otobiyografik kesiti, anlatımın başında tam sayfa güncel bir fotoğraf, bitiminde de kısa bir biyografi ve çocukluk yıllarına ait minik bir resim karesi desteklemektedir. Kitaba çok özgün anlatımlarla otobiyografilerini yazarak katkı sunan bu değerlerin hepsini ismen sayamayacağım için farklı mesleklerden birkaç ismi vererek bir fikir oluşturmak istiyorum: Serap Ocak (üst düzey bürokrat), Dilek Gürsoy (doktor), Ekin Deligöz (siyasetçi), Bilkay Öney (bakan), Uğur Şahin (farmakolog), Özden Terli (meteorolog), Ali Laçın (paralimpik sporcu).

Yaşamını her türlü makyajdan arındırarak doğal ama mağdur edebiyatı yapmadan yöneltilen belli soruları yanıtlar gibi anlatan bu yetişkin göçmen çocukları, aslında farklı aidiyet duygusu geliştirmiş birikimli insanlardan oluşuyor. Çok iyi biliyoruz ki mesleklerinde başarı gösteren ve *Almanya Nasıl Vatan Oldu?* adlı kitabın sayfalarında yer almamış nice isim var. Yayını belli bir sayfa ile sınırlamak zorunda olan Özcan Mutlu, kadınlı erkekli, siyasetçi tüccar, akademisyen aşçı vb. her kimi okura yakın kılmak istemişse hiçbir kalıp düşüncenin tuzağına düşmeden gerçekleştirmiş. Partiler üstü ve klişeleri reddeden böyle nesnel bir duruşa, Cem Kaya da hazırladığı belgesel filmde, müzik türlerine ve sanatçılara yer verirken olabildiğince sadık kalmış.

Özcan Mutlu'nun editörlüğünü yaptığı otobiyografi seçkisi, burjuva demokrasisinde de olsa göçle gelen insanların 60 yıl gibi bir sürede kimlikleriyle ve liyakatleriyle kendilerini Alman toplumuna kabul ettirdiklerini, anayasal haklardan yararlandıklarını ve hak talebinde bulunmayı sürdürdüklerini görünür kılıyor. Ülkemizde, bu toprakların bin yıllık kadim halklarının varlığı dahi kabul görmezken, 60 yıllık geçmişe sahip Türkiyeli göçmenler haklı olarak kendi tarihlerinin Almanya'da okullarda okutulmasını istiyorlar. Artık Almanya'da yaşamlarını sürdürenler - yine ülkemiz kadim halklarından farklı olarak - görünür şekilde ibadethanelere, anadilde eğitim yapabilecekleri okullara ve girişimci olabilecek ortamlara, mesleki başarılarının önündeki engelleri aşacak güçlü demokratik değerlere sahipler. Arkalarında da onları takdir eden bir Alman çoğunluk duruyor. Yine de Hegel'in, "[Ben biziz, biz, benim.](#)" şeklinde ifade ettiği insanlığın varacağı son aşamaya veya Anadolu kültüründe Yunus Emre nefeslerinde "72 Millete aynı gözle bakmak" diye dile gelen birleştirici anlayışa geç kalmadan her birimiz ırk, din, dil, milliyet, cinsiyet vb. ayrımları önemsemeden - yine Hegelci anlayışla - "birer kahraman" gibi katkıda bulunmalıyız.

⁴ Uğur Şahin (s. 27), Aygül Özkan (s. 47), Damla Hekimoğlu (s. 84), Meryam Schouler-Ocak (s. 105).